

Joanna Durlik

Uniwersytet Jagielloński, Inicjatywa Nauka Ludzka Rzec

Joanna Grzymała-Moszczyńska

Uniwersytet Jagielloński, Inicjatywa Nauka Ludzka Rzec

Weronika Kałwak

Uniwersytet Jagielloński, Inicjatywa Nauka Ludzka Rzec

Marta Łukowska*

Uniwersytet Jagielloński, Inicjatywa Nauka Ludzka Rzec

Anna Żymelka

Uniwersytet Jagielloński, Inicjatywa Nauka Ludzka Rzec, Akademia Artes Liberales

Michał Wierzchoń

Uniwersytet Jagielloński, Akademia Młodych Uczonych Polskiej Akademii Nauk

**POWROTY POLSKICH NAUKOWCÓW.
RAPORT Z BADAŃ**

Raport przedstawia wyniki badań dotyczących motywacji decyzji migracyjnych polskich naukowców. W dwu-etapowych badaniach (wywiady częściowo ustrukturyzowane, wywiady ankietowe wspomagane komputerowo) zidentyfikowano najważniejsze czynniki motywujące polskich naukowców do wyjazdu z kraju oraz wpływające na ich decyzję o pozostawaniu za granicą lub powrocie do Polski. Analizy przeprowadzono z uwzględnieniem płci, dziedziny naukowej, statusu migracyjnego (czy osoba badana wróciła do Polski, planuje bądź nie planuje powrócić) i etapu kariery naukowej, na którym osoba badana wyjechała. Najważniejsze zidentyfikowane czynniki motywujące do wyjazdu i pozostawania za granicą to obecne w Polsce trudności finansowe i biurokratyczne, a także nadmierne obciążenie obowiązkami pozanaukowymi. Do powrotu motywuje przede wszystkim otrzymanie konkretnej, satysfakcjonującej propozycji pracy w Polsce lub uzyskanie funduszy na badania w Polsce. Omawiane są również zaproponowane przez osoby badane rozwiązania systemowe, które miałyby zachęcać polskich naukowców do powrotu do kraju.

Słowa kluczowe: migracje, mobilność naukowa, powroty naukowców

* Adres do korespondencji: Marta Łukowska, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Psychologii, ul. Ingardena 6, 30-060 Kraków; e-mail: marta.lukowska@uj.edu.pl.

Mobilność naukowców jest obecnie często postrzegana jako nieodłączny element rozwoju kariery naukowej. Wyjazdy do wiodących ośrodków, skupiających najwyższej klasy ekspertów, są w większości środowisk akademickich postrzegane jako warunek osiągnięcia wysokiego poziomu naukowego, a w niektórych systemach organizacji nauki są nawet wymogiem uzyskania awansu zawodowego.

Migracja naukowców, których zaliczamy tu do grupy wysoko wykwalifikowanych pracowników, ma szczególny charakter odróżniający ją od wielu innych migracji zawodowych (Mucha i Łuczaj 2013). Jest zazwyczaj samodzielnie organizowana i opiera się na sieci międzynarodowych kontaktów indywidualnego naukowca (Mucha i Łuczaj 2013). Według Fontes (2007) motywacje naukowców do opuszczenia rodzimego kraju nie są wyłącznie ekonomiczne, ale w dużej mierze związane są z rozwojem kariery naukowej. Uczni wyjeżdżają w poszukiwaniu: wysokiego poziomu pracy naukowej, możliwości finansowania badań, merytokratycznych systemów rekrutacji i rozwoju kariery, większej niezależności i autonomii pracy (Fontes 2007).

Gdy podejmowany jest temat mobilności i migracji uczonych, najczęściej poruszane są takie kwestie jak cyrkulacja wiedzy i kompetencje badawcze (Ackers 2005; Edler, Jakob Fier i Grimpe 2011; Jonkers 2010; Kale, Wield i Chataway 2008; Woolley, Turpin, Marceau i Hill 2008), wpływ mobilności na nawiązywanie współpracy naukowej (Furukawa, Shirakawa i Okuwada 2011; Jonkers i Tijssen 2008; Velema 2012; Ynalvez i Shrum 2011) oraz wpływ mobilności na produktywność akademicką (Defazio, Lockett i Wright 2009; Edler 2007; Edler, Fier i Grimpe 2011). Na fakt, że osoby migrujące mają znacznie większą liczbę współpracowników naukowych niż te, które nie są mobilne, wskazują zarówno analizy prowadzone w poszczególnych krajach (Igami, Nagaoka i Walsh 2013; Baruffaldi i Landoni 2013), jak porównania pomiędzy krajami (Franzoni, Scelatto i Stephan 2012).

Często jednak, aby skapitalizować i rozwinąć nawiązaną współpracę, konieczny jest powrót do kraju pochodzenia (Iredale i Guo 2001; Xiang 2008). Powrót z emigracji naukowej bywa trudną decyzją, zwykle poprzedzony jest szczegółową analizą wad i zalet takiego wyboru (Fontes 2007; Fontes, Videira i Calapez 2012). W tym kontekście zaskakujące wydaje się, że dotychczas przeprowadzono niewiele badań poświęconych motywacjom i strategiom związanym z powrotem naukowców do krajów pochodzenia (Ackers 2005; Fontes 2007; Fontes, Videira i Calapez 2012).

Dotychczasowe badania poświęcone powrotom naukowców z emigracji (na przykład Fontes 2008; Fontes, Videira i Calapez 2012) wskazują na kilka głównych obszarów trudności, jakie napotyka te osoby. Z jednej strony pojawiają się problemy związane z brakiem satysfakcjonujących propozycji pracy czy problemy natury interpersonalnej, jak niechęć współpracowników w stosunku do osób powracających z emigracji. Z drugiej strony zaś powracający naukowcy, podobnie jak inni powracający migranci (Grzymała-Moszczyńska 2014), doświadczają trudności wynikających ze stresu związanego z koniecznością ponownej akulturacji do funkcjonowania w kraju pochodzenia po dłuższym okresie nieobecności (Fontes, Videira i Calapez 2012). Podobną różnorodność można zaobserwować, jeśli przyjrzymy się identyfikowanym przez badaczy motywacjom do powrotu – począwszy od możliwości uzyskania atrakcyjnej pracy w kraju pochodzenia, po przekonania światopoglądowe, takie jak patriotyzm i wynikająca z niego chęć budowania nauki na wysokim poziomie w kraju pochodzenia (Siegert 2011).

W ostatnich latach w polskiej polityce naukowej widoczny był znaczny wzrost działań mających na celu zwiększenie mobilności naukowców. Do tej pory jednak wdrażane były głównie rozwiązania ułatwiające wyjazdy zagraniczne, a pomijano zmiany zachęcające do powrotów. Mimo pojawienia się programów konkursowych i stypendialnych dla Polaków i obcokrajowców pracujących za granicą, zachęcających do podjęcia pracy badawczej w Polsce, takich jak HOMING PLUS (Fundacja na rzecz Nauki Polskiej) czy Polonez (Narodowe Centrum Nauki), wydaje się, że wciąż brakuje kompleksowych rozwiązań, które faktycznie zachęcałyby polskich naukowców do powrotu z emigracji, pozwoliły na umiędzynarodowienie polskiej nauki i osiągnięcie wysokiego poziomu badań w polskich ośrodkach.

Tematyka migracji naukowców należy do kręgu zainteresowań badaczy zajmujących się szerzej zjawiskiem migracji. Przykładem są badania etnograficzne Izabeli Wagner (2011), która obserwowała funkcjonowanie młodych polskich naukowców, laureatów prestiżowych stypendiów, na zagranicznych uniwersytetach. Brakuje jednak badań, które opisywałyby w sposób systematyczny decyzje migracyjne polskich naukowców, a szczególnie czynniki zachęcające i zniechęcające ich do powrotu do Polski, na podstawie danych pochodzących od dużej i względnie zróżnicowanej próby osób. Stąd celem niniejszych badań było udzielenie odpowiedzi na bardziej precyzyjne pytania dotyczące powrotów naukowców do Polski. W szczególności podejmujemy próbę zidentyfikowania głównych czynników, jakie powstrzymują polskich naukowców przed powrotem do kraju oraz pogłębionego zrozumienia dynamiki ich decyzji migracyjnych. Dodatkowo, istotnym pytaniem prezentowanego badania było: jakie zmiany systemowe ułatwiłyby naukowcom podjęcie decyzji o powrocie i co byłoby dla nich najlepszym wsparciem w tym – często niełatwym – procesie. Odpowiedzi na te pytania mogłyby pomóc w opracowaniu strategii wspierania powrotów polskich naukowców do kraju, dostarczając informacji z perspektywy samych zainteresowanych – mobilnych polskich naukowców.

CEL BADANIA

Celem badania było rozpoznanie:

- najczęstszych przyczyn wyjazdów polskich naukowców za granicę w celach naukowych,
- czynników zniechęcających do powrotu do kraju,
- czynników zachęcających ich do powrotu do Polski w celu kontynuowania kariery naukowej w kraju.

Badanie w założeniu skierowane było do osób, które wyjechały za granicę z powodów naukowych i mieszkają tam nieprzerwanie od co najmniej dwóch lat, lub tych, które mieszkają nieprzerwanie za granicą co najmniej dwa lata, a następnie wróciły do Polski nie dłużej niż dwa lata temu¹.

¹ Kryteria doboru próby były wyrażone wprost w instrukcji badania, niemniej niektóre osoby badane przystąpiły do ankiety, mimo że ich nie spełniały (tj. pozostawały za granicą krócej niż 2 lata – <3% ankietowanych; bądź wróciły do kraju dłużej niż przed dwoma laty – <6% przypadków). Z uwagi na mały rozmiar próby postanowiliśmy włączyć te osoby do dalszych analiz w celu uniknięcia utraty danych.

METODA

Badanie zostało zrealizowane metodą wywiadu ankietowego wspomaganego komputerowo (CAWI). W tym celu wykorzystano narzędzia kreowania ankiet oferowane przez SurveyMonkey². Ankieta miała postać interaktywną i automatycznie przygotowywała dane do analizy z wykorzystaniem pakietu do analiz statystycznych PS IMAGO.

Do badania zaproszeni zostali polscy naukowcy, którzy wyjechali i wrócili do Polski bądź nadal pozostają na emigracji naukowej. Uczestnicy zostali zaproszeni do badania za pośrednictwem ogłoszenia, które dotarło do nich za pomocą mediów społecznościowych i list mailingowych związanych z instytucjami i organizacjami zrzeszającymi polskich naukowców (Akademia Młodych Uczonych PAN, Inicjatywa Nauka Ludzka Rzecz), także tych na emigracji (Polish Scientific Networks). Zaproszenie do udziału w badaniu było rozpowszechniane również z inicjatywy osób badanych metodą „kuli śnieżnej”. Duże zainteresowanie i aktywne zaangażowanie uczestników badania pozwalają nam przypuszczać, że podjęty przez nas temat jest istotny dla polskiego środowiska naukowego w kraju i na emigracji.

Do opracowania ankiety doprowadziły badania wstępne, w ramach których przeprowadziłyśmy dziewięć częściowo ustrukturuowanych wywiadów z naukowcami reprezentującymi różne dyscypliny. Wywiady dotyczyły powodów wyjazdu z kraju, oceny decyzji o wyjeździe, powodów powrotu do kraju (o ile osoba badana wróciła do kraju), oceny decyzji o powrocie oraz planów dotyczących miejsca kontynuowania kariery naukowej (w Polsce czy za granicą). Wypowiedzi zebrane w wywiadach zostały następnie przyporządkowane do jednej z trzech kategorii: czynniki wypychające z Polski (*push*), czynniki powstrzymujące przed powrotem, w tym czynniki przyciągające do kraju emigracji (*pull*) oraz czynniki motywujące do powrotu (Hare 1999). Następnie zredukowano powtarzające się wypowiedzi, w rezultacie czego powstały trzy listy czynników, z których lista powodów wyjazdu składała się z 13 pozycji, lista powodów pozostawania za granicą z 14, a lista powodów powrotów do kraju z 18.

Listy te zostały wykorzystane przy konstruowaniu ankiety, w której osoby badane były proszone o odpowiedź na trzy główne pytania:

- 1) Co skłoniło Panią/-a do wyjazdu z Polski?
- 2) Co zniechęca(ło) Panią/-a do powrotu do Polski?
- 3) Co skłoniło(by) Panią/-a do powrotu do Polski?

Osoby badane oceniały, jak istotny wpływ na ich decyzję o wyjeździe za granicę oraz o pozostawaniu tam lub o powrocie do Polski miał każdy z powodów wymienionych na wspomnianych listach odpowiedzi. Oceny dokonywano na skali od 0 do 3, gdzie 0 oznaczało, że dany powód nie miał żadnego wpływu, a 3 oznaczało, że jego wpływ był bardzo

² Szczególne podziękowania dla Zakładu Psychologii Społecznej UJ za umożliwienie dostępu do narzędzi oferowanych przez SurveyMonkey. Ankieta jest do wglądu pod adresem: https://www.surveymonkey.com/t/iNLR_AMUPAN_powroty_naukowcow.

istotny. Dodatkowo osoby badane mogły opisać w otwartej formie inne powody wyjazdu, pozostawiania za granicą lub powrotu.

Dodatkowo osoby badane zostały poproszone o udzielenie otwartej wypowiedzi na temat zmian systemowych, które ich zdaniem ułatwiłyby polskim naukowcom powrót do kraju w celu kontynuowania kariery naukowej w Polsce – w tym pytaniu uczestnicy badania mieli możliwość zaproponowania własnych rozwiązań.

Na zakończenie ankiety osoby badane odpowiadały na pytania dotyczące kraju, do którego wyjechały, czasu trwania wyjazdu, czasu od powrotu (o ile wróciły), płci, wieku, swojej pozycji w środowisku akademickim oraz dziedziny naukowej.

WYNIKI

OPIS PRÓBY

W ankiecie udział wzięły 134 osoby³ (59 kobiet, 66 mężczyzn, 9 osób nie podało płci⁴). Proporcja kobiet i mężczyzn odzwierciedla wzrastającą mobilność polskich naukowczyń, zaobserwowaną także przez Wagner (2009) w raporcie na temat programu Fundacji na rzecz Nauki Polskiej Kolumb finansującej wyjazdy zagraniczne.

Średnia wieku wynosiła 34 lata (SD = 7, rozstęp = 22–67). Blisko 60% ankietowanych zadeklarowało, że wyjechało z Polski przed rozpoczęciem studiów doktoranckich (zagregowane odpowiedzi dla kategorii: przed rozpoczęciem studiów magisterskich, w czasie studiów magisterskich, przed rozpoczęciem studiów doktoranckich). Ponad połowa ankietowanych ($N = 74$) nie wróciła do kraju i nie planuje tego zrobić w najbliższym czasie. 60% osób badanych to doktorzy, a osoby bez stopnia naukowego (studenci, doktoranci) stanowili jedynie 13% próby. W badaniu wzięły udział osoby reprezentujące wszystkie z trzech wyróżnionych grup dyscyplin naukowych, przy czym reprezentanci nauk humanistycznych i nauk o sztuce stanowili zaledwie 21% próby⁵, podczas gdy reprezentanci nauk ścisłych i nauk o ziemi po około 40% (opis próby – zob. tab. 1). Ponownie, proporcja ta odzwierciedla tendencję zaobserwowaną przez Wagner (2009), tj. wyraźnie mniejszy odsetek przedstawicieli nauk humanistycznych będących beneficjentami programu FNP Kolumb w latach 1995–2008.

³ Liczba osób, które udzieliły odpowiedzi na pierwsze pytanie ankiety, dotyczące miejsca wyjazdu zagranicznego.

⁴ Ponieważ ankieta była anonimowa i przewidziano w niej odmowę odpowiedzi na pytanie o płeć, z założenia nie było możliwe jej zidentyfikowanie u tych 9 osób badanych.

⁵ W związku z tym, że grupa przedstawicieli nauk humanistycznych i o sztuce była najmniej liczna, można mieć wątpliwości co do reprezentatywności wyników i płynących z nich wniosków dla populacji naukowców z tych dyscyplin.

Tabela 1. Opis próby

Zmienna	Kategoria	Kobiety	Mężczyźni	Ogółem
		% z N^6	% z N	% z N
Na jakim etapie kariery naukowej wyjechał/-a Pan/-i z kraju?	przed rozpoczęciem studiów magisterskich	11,9	7,6	10,2
	podczas studiów magisterskich	13,6	18,2	15,6
	przed rozpoczęciem studiów doktoranckich	40,7	25,8	32,8
	podczas studiów doktoranckich	20,3	10,6	14,8
	po uzyskaniu stopnia doktora	13,6	36,4	25,8
	po habilitacji	0,0	1,5	0,8
Czy wrócił/-a Pan/-i do Polski?	tak	23,7	31,8	27,3
	nie i w najbliższym czasie nie planuje	61,0	54,5	57,8
	nie, ale w najbliższym roku planuje powrót	15,3	13,6	14,8
Pozycja w środowisku akademickim	student/-ka	1,7	0,0	0,8
	doktorant/-ka	15,3	10,6	12,5
	doktor	59,3	60,6	60,2
	samodzielny pracownik naukowy	15,3	27,3	21,1
	aktualnie nie pracuje w nauce	5,1	1,5	3,1
Do jakiej grupy zalicza się Pana/-i dyscyplina naukowa?	nauki humanistyczne, społeczne i o sztuce	30,5	13,6	21,1
	nauki o życiu	42,4	37,9	39,1
	nauki ścisłe i techniczne	27,1	48,5	39,8

Średni czas trwania wyjazdów wynosił 75 miesięcy (SD = 62, dominanta = 36, maksimum = 421 miesięcy). Osoby badane najczęściej wyjeżdżały do Wielkiej Brytanii (23,5% wyjazdów), Niemiec (21,6% wyjazdów) oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (13,7% wyjazdów).

⁶ $N = 134$; w tabeli nie uwzględniono kategorii: odmowa odpowiedzi, stąd w niektórych pytaniach wartości nie sumują się do 100%.

Tabela 2. Ocena istotności powodów wyjazdów za granicę w celach naukowych – ogółem oraz z uwzględnieniem dziedziny naukowej, sytuacji migracyjnej, płci oraz momentu wyjazdu (sposoby kolorowania – zob. przypis 8)

Miejsce w rankingu	Powody wyjazdu	Ogółem		Dziedzina naukowa			Status migracyjny			Płeć		Moment wyjazdu				
		<i>M</i>	<i>SD</i>	HS	NZ	ST	wrócili/-ly	nie planują powrotu	planują powrót	K	M	przed magisterium	w czasie magisterium	przed doktoratem	w czasie doktoratu	po doktoracie
1	Możliwość pracy w wiodącym w mojej dziedzinie ośrodku	2,35	0,89	2,41	2,46	2,25	2,44	2,29	2,42	2,29	2,44	2,54	2,43	2,22	2,15	2,52
2	Lepsze możliwości finansowania nauki za granicą	2,24	0,88	2,3	2,1	2,33	2,33	2,28	1,89	2,39	2,08	1,92	2,38	2,43	2,5	1,85
3	Możliwość współpracy z czołowymi ekspertami w mojej dziedzinie	2,2	0,97	2,37	2,12	2,2	2,36	2,13	2,16	2,24	2,2	2,08	2,33	2,07	1,9	2,52
4	Lepszy dostęp do infrastruktury badawczej (aparatura badawcza, dostęp do literatury etc.)	2,15	0,97	2,11	2,26	2,08	2,18	2,2	1,89	2,46	1,94	2,31	2,76	2,24	1,95	1,7
5	Niesatysfakcjonujące zarobki w Polsce	2,02	0,98	1,93	1,98	2,1	2,1	1,99	2	2	2,03	1,62	1,76	2,24	2,5	1,79
6	Niesatysfakcjonująca kultura organizacji pracy naukowej w Polsce	2,01	1,06	2,48	1,74	2,04	2,08	1,95	2,11	2,12	1,89	1,54	2,14	2,13	2,35	1,76
7	Mało dynamiczne życie akademickie w Polsce (brak spotkań naukowych i chęci współpracy, brak możliwości wymiany myśli i konsultowania wyników pracy)	1,89	1,14	2,15	1,96	1,69	1,87	1,88	1,95	1,97	1,77	2,08	1,67	1,93	2,1	1,76
8	Nadmierna biurokracja na polskich uczelniach	1,66	1,12	1,7	1,54	1,75	1,74	1,62	1,68	1,64	1,64	1,85	1,62	1,74	1,85	1,42
9	Wygodniejsze życie codzienne za granicą	1,51	1,12	1,26	1,44	1,67	1,82	1,47	1,05	1,44	1,53	1,46	1,9	1,65	1,4	1,18
10	Niejasne kryteria rozstrzygania konkursów na stanowiska akademickie w Polsce	1,51	1,12	2	1,34	1,41	1,59	1,53	1,26	1,47	1,48	1,46	1,29	1,8	1,65	1,21
11	Chęć pracy z konkretnym ekspertem w mojej dziedzinie	1,49	1,14	1,52	1,34	1,63	1,9	1,3	1,37	1,51	1,5	1	1,29	1,37	1,35	2,06
12	Brak w Polsce ośrodków naukowych prowadzących badania w mojej dziedzinie	1,37	1,11	1,63	1,4	1,24	1,31	1,46	1,16	1,34	1,44	1,77	1,43	1,43	1,3	1,15
13	Wyjazd bliskiej osoby za granicę	0,34	0,78	0,3	0,36	0,33	0,49	0,24	0,42	0,41	0,23	0,23	0,29	0,3	0,7	0,24
Średnia		1,75		1,86	1,7	1,75	1,86	1,72	1,64	1,79	1,71	1,68	1,79	1,81	1,82	1,63
N ważnych		134		27	50	51	39	76	19	59	66	13	21	46	20	33

ANALIZA DANYCH ILOŚCIOWYCH

Wszystkie porównania międzygrupowe przeprowadzono za pomocą wielozmiennowej analizy wariancji (MANOVA). Przeprowadzono osobne analizy średniej oceny istotności poszczególnych motywów wyjazdu za granicę/ powrotu do Polski/ pozostawania za granicą (trzy zestawy zmiennych zależnych) w zależności od następujących czynników:

- dziedzina naukowa (trzy poziomy): nauki humanistyczne, nauki o życiu, nauki ścisłe,
- status migracyjny (trzy poziomy): osoby, które wróciły do Polski, osoby, które planują powrót do Polski, osoby, które nie planują powrotu do Polski,
- płeć (dwa poziomy): kobieta, mężczyzna,
- moment wyjazdu z Polski (sześć poziomów): przed studiami magisterskimi, w czasie studiów magisterskich, przed studiami doktoranckimi, w czasie studiów doktoranckich, po zdobyciu tytułu doktora⁷.

POWODY WYJAZDU

Za najistotniejsze powody wyjazdu osoby badane uznały możliwość pracy w czołowym w ich dziedzinie ośrodku ($M = 2,35$; szczegółowe wyniki – zob. tab. 2⁸), lepsze możliwości finansowania nauki za granicą ($M = 2,24$), możliwość współpracy z czołowymi ekspertami w ich dziedzinie ($M = 2,2$) oraz lepszy dostęp do infrastruktury badawczej ($M = 2,15$). Za najmniej istotny powód wyjazdu uznano wyjazd bliskiej osoby za granicę ($M = 0,34$), a także brak w Polsce ośrodków prowadzących badania w dziedzinie respondenta ($M = 1,37$).

Czynniki związane z kulturą organizacyjną polskiego środowiska naukowego na tle innych czynników zostały określone jako średnio istotne, najwyżej w rankingu znalazła się mało satysfakcjonująca kultura organizacji pracy naukowej w Polsce ($M = 2,01$). Następne były takie czynniki jak mało dynamiczne życie akademickie w Polsce ($M = 1,89$), nadmierna biurokracja ($M = 1,66$) uplasowała się na 8 miejscu w rankingu, a niejasne kryteria rozstrzygnięcia konkursów na stanowiska akademickie ($M = 1,51$) – na 10. Co ciekawe, ten ostatni powód był różnie oceniany przez przedstawicieli różnych dyscyplin ($F[2,125] = 3,47$; $p < 0,05$) – okazał się istotniejszy dla ankietowanych, którzy deklarowali się jako przedstawiciele nauk humanistycznych (HS)¹⁰ – pierwsze miejsce w ich rankingu i średnia ocena 2 (nauki ścisłe i techniczne (ST): $M = 1,34$; nauki o życiu (NZ): $M = 1,41$). Dla tej samej podgrupy

⁷ Z uwagi na to, że tylko jedna z osób ankietowanych deklarowała wyjazd po habilitacji, tę kategorię wykluczono z analizy.

⁸ W celu ułatwienia interpretacji w tabelach 2–4 zastosowano dwa warianty kolorowania: „topograficzne”, nawiązujące do sposobu kolorowania map: wartościom relatywnie niskim odpowiada kolor zielony, przeciętnym (zbliżonym do mediany analizowanej zmiennej) – żółty, a relatywnie wysokim – czerwony; oraz „termiczne”: wartościom relatywnie niskim odpowiada kolor niebieski, przeciętnym (zbliżonym do średniej analizowanej zmiennej) – biały, a relatywnie wysokim – czerwony. W obydwu przypadkach zarówno środek, jak i bieguny skali kolorystycznej są wyznaczone na podstawie wartości empirycznych.

⁹ W nawiasach podane są średnie oceny dla całej grupy badanych lub dla określonej podgrupy, jeśli tak zaznaczono w tekście.

¹⁰ Z uwagi na mały rozmiar próby należy zachować ostrożność w generalizowaniu wyników porównań międzygrupowych na całość środowiska akademickiego w Polsce. Uwaga ta dotyczy wszystkich przedstawionych w niniejszym artykule porównań międzygrupowych.

Tabela 3. Ocena istotności powodów pozostawania za granicą – ogółem oraz z uwzględnieniem dziedziny naukowej, sytuacji migracyjnej, płci oraz momentu wyjazdu (sposoby kolorowania – zob. przypis 8)

Miejsce w rankingu	Powody pozostawania za granicą	Ogółem		Dziedzina naukowa			Status migracyjny			Płeć		Moment wyjazdu				
		<i>M</i>	<i>SD</i>	HS	NZ	ST	wrócili/-ły	nie planują powrotu	planują powrót	K	M	przed magisterium	w czasie magisterium	przed doktoratem	w czasie doktoratu	po doktoracie
1	Niejasny proces rekrutacji na stanowiska akademickie w Polsce (np. w opisach konkursów brak informacji o zarobkach, niejednoznaczne kryteria rekrutacji, brak informacji zwrotnej po zakończeniu konkursu)	2,17	0,96	2,59	2,06	2,04	2,19	2,11	2,42	2,17	2,12	2,31	2,38	2,36	2,25	1,73
2	Mało ofert pracy w Polsce zgodnych z moimi kompetencjami	2,15	0,99	2,22	2,18	2,1	2	2,26	2	2,36	1,95	2,62	2,14	2,2	2,6	1,67
3	Brak instytucjonalnego wsparcia w zorganizowaniu pracy naukowej w Polsce (np. przy budowie zespołu, pozyskiwaniu grantów)	2,07	0,88	2,15	2,04	2,04	2,11	2,08	1,95	2,1	2	2,38	2,1	1,98	2,2	2
4	Obawa przed nadmiernym obciążeniem biurokracją na polskich uczelniach	2,01	0,91	2,07	2,06	1,9	2,11	1,92	2,16	1,92	2,05	1,92	1,81	2,02	2,2	2,03
5	Obawa przed znalezieniem się na peryferiach międzynarodowego życia naukowego po powrocie do Polski	2	0,99	2,07	2,16	1,75	2,11	2,05	1,58	1,86	2,09	2,15	2,33	1,91	2,05	1,82
6	Obawa przed brakiem stabilności życiowej i zawodowej po powrocie	1,96	0,98	2	1,9	2,02	1,92	2,07	1,63	1,86	2,06	1,54	2,24	2	2,1	1,85
7	Obawa, że życie w Polsce będzie mniej wygodne	1,58	1,06	1	1,64	1,76	1,68	1,59	1,37	1,49	1,62	1,23	2,24	1,66	1,3	1,39
8	Obawa przed nadmiernym obciążeniem dydaktyką na polskich uczelniach	1,57	1,1	1,7	1,48	1,59	1,68	1,53	1,53	1,53	1,61	1,31	1,14	1,48	1,8	1,88
9	Obawa przed negatywną reakcją (wrogość, zazdrość, izolacja) ze strony polskiego środowiska/współpracowników po moim powrocie	1,51	1,02	1,63	1,48	1,41	1,19	1,63	1,63	1,47	1,44	1,92	1,76	1,48	1,5	1,24
10	Brak odpowiedniej do moich badań infrastruktury badawczej w kraju	1,44	1,07	1,41	1,56	1,35	1,16	1,64	1,16	1,58	1,33	1,85	1,52	1,55	1,4	1,09
11	Konieczność zmian w życiu moich bliskich	1,19	1,17	1,15	1,26	1,14	1,19	1,26	0,89	1,17	1,17	1,08	1,57	0,98	1,35	1,21
12	Obawa, że po powrocie do Polski nie będę się już czuł/-a u siebie	1,08	1,08	1,11	1,08	1	0,89	1,18	1,05	1,19	0,95	1,38	1,52	0,91	1,15	0,85
13	Konieczność kolejnej przeprowadzki, zmian w życiu	0,88	0,94	1,04	0,8	0,82	0,73	0,96	0,84	0,9	0,8	0,77	1,24	0,77	0,85	0,85
14	Obawa, że mój powrót do kraju zostanie przez polskie środowisko uznany za porażkę (ponieważ nie udało mi się zostać za granicą na dłużej lub na stałe)	0,74	0,9	0,96	0,58	0,78	0,76	0,71	0,84	0,8	0,7	1,23	0,71	0,68	1,05	0,39
Średnia		1,6		1,65	1,59	1,55	1,55	1,64	1,5	1,6	1,56	1,69	1,76	1,57	1,7	1,43
N ważnych		132		27	50	51	37	76	19	59	66	13	21	44	20	33

Tabela 4. Ocena istotności powodów powrotu do kraju ogółem oraz z uwzględnieniem dziedziny naukowej, sytuacji migracyjnej, płci oraz momentu wyjazdu (sposoby kolorowania – zob. przypis 8)

Miejsce w rankingu	Powody powrotu	Ogółem		Dziedzina naukowa			Status migracyjny			Płeć		Moment wyjazdu				
		<i>M</i>	<i>SD</i>	HS	NZ	ST	wrócili/-ły	nie planują powrotu	planują powrót	K	M	przed magisterium	w czasie magisterium	przed doktoratem	w czasie doktoratu	po doktoracie
1	Uzyskanie konkretnej satysfakcjonującej propozycji pracy w Polsce	2,08	1,06	2,04	2,18	2,08	1,81	2,2	2,16	2,31	1,91	2,69	2,55	1,93	1,75	2
2	Możliwość uzyskania w Polsce funduszy na badania	1,94	1,13	1,7	2,08	1,98	1,78	2,01	1,95	1,92	1,97	2,54	2,1	1,74	1,55	2,15
3	Uzyskanie w Polsce satysfakcjonującego grantu na realizację badań	1,93	1,16	1,78	2,04	1,94	1,61	2,12	1,79	2,03	1,88	2,54	2,35	1,67	1,75	1,94
4	Możliwość codziennego kontaktu z bliskimi i rodziną w Polsce	1,93	1,13	1,63	2	2,06	2,11	1,75	2,32	2,08	1,77	2,23	1,9	1,98	1,6	2,03
5	Możliwość zdobycia większej samodzielności naukowej (budowanie własnego zespołu, realizacja własnych badań) w Polsce	1,81	1,11	1,56	1,94	1,86	1,81	1,81	1,79	1,83	1,85	2	2,15	1,53	1,4	2,18
6	Chęć budowania i rozwijania środowiska naukowego w Polsce	1,78	1,08	1,67	1,86	1,84	1,78	1,69	2,16	1,97	1,7	2,15	2,15	1,58	1,45	1,94
7	Większe perspektywy rozwoju naukowego w Polsce	1,45	1,19	1,33	1,6	1,41	1,14	1,57	1,53	1,66	1,3	1,85	1,8	1,47	1,1	1,3
8	Możliwość przebywania w rodzimym kręgu kulturowym („bycie u siebie”)	1,39	1,22	0,96	1,52	1,55	1,72	1,11	1,89	1,36	1,44	1,62	1,45	1,37	1,15	1,45
9	Większe możliwości uzyskania zatrudnienia w Polsce	1,36	1,11	1,11	1,42	1,49	1,31	1,4	1,32	1,49	1,29	1,46	1,5	1,16	1,45	1,48
10	Dynamiczny rozwój życia naukowego w Polsce w ostatnich latach	1,33	1,02	1,04	1,44	1,41	1,25	1,36	1,37	1,53	1,18	1,38	1,75	1,21	1,3	1,27
11	Przychylne środowisko naukowe w Polsce	1,33	1,08	1,04	1,36	1,47	1,19	1,41	1,26	1,31	1,36	2	1,35	1,35	0,85	1,33
12	Niechęć do spędzenia całego życia za granicą	1,24	1,18	1	1,4	1,25	1,67	0,85	1,95	1,17	1,32	1	1,05	1,12	1,2	1,67
13	Powrót moich bliskich do Polski	1,06	1,27	0,59	1,18	1,18	1,06	0,97	1,42	1,03	1,08	1	1,25	0,88	1,5	0,97
14	Brak możliwości uzyskania stałego zatrudnienia za granicą	0,87	1,01	1,26	0,54	0,98	1,25	0,73	0,68	1	0,79	0,77	0,65	0,93	0,9	0,97
15	Konieczność powrotu ze względu na etat w instytucji w Polsce	0,53	0,86	0,78	0,38	0,55	0,47	0,51	0,74	0,51	0,53	0,85	0,6	0,23	0,5	0,79
16	Chęć powrotu do dawnego środowiska pracy w Polsce	0,5	0,83	0,48	0,54	0,49	0,47	0,41	0,89	0,53	0,5	0,08	0,6	0,26	0,5	0,94
17	Trudności z adaptacją do życia za granicą (w obcej kulturze)	0,42	0,81	0,15	0,54	0,47	0,5	0,29	0,79	0,29	0,52	0,46	0,1	0,37	0,4	0,7
18	Konieczność powrotu ze względu na umowę z instytucją finansującą wyjazd za granicę	0,39	0,76	0,48	0,24	0,45	0,44	0,39	0,32	0,37	0,38	0,46	0,45	0,19	0,5	0,55
Średnia		1,3		1,14	1,35	1,36	1,3	1,25	1,46	1,36	1,27	1,5	1,43	1,17	1,16	1,43
N ważnych		130		27	50	51	36	75	19	59	66	13	20	43	20	33

bardzo istotnym powodem wyjazdu były również: niesatysfakcjonująca kultura organizacji pracy naukowej w Polsce ($M = 2,48$, pierwsze miejsce w rankingu tej podgrupy) oraz mało dynamiczne życie akademickie w kraju ($M = 2,15$), które to czynniki przedstawiciele nauk humanistycznych ocenili jako istotniejsze powody wyjazdu niż przedstawiciele pozostałych dyscyplin (kultura organizacji: ST: $M = 2,04$; NZ: $M = 1,74$; dynamika środowiska: ST: $M = 1,69$; NZ: $M = 1,96$). Dla przedstawicieli nauk o życiu w porównaniu z pozostałymi podgrupami istotniejszym powodem wyjazdu był natomiast lepszy dostęp do infrastruktury badawczej (2. miejsce w ich rankingu ze średnią 2,33).

Osoby, które wróciły do kraju ($M = 1,82$), w porównaniu z tymi, które nie zdecydowały się na powrót ($M = 1,47$), uznały wygodniejsze życie za granicą za bardziej istotny powód wyjazdu, a osoby, które planują powrót ($M = 1,05$), uznały ten powód za najmniej istotny ($F[2,131] = 3,25$; $p < 0,05$). Ponadto dla osób, które nie wróciły, ale planują to zrobić w najbliższym roku, powody takie jak: lepsze możliwości finansowania nauki za granicą ($M = 1,89$) oraz lepszy dostęp do infrastruktury badawczej ($M = 1,89$) były mniej istotne niż dla osób, które w ogóle nie planują powrotu ($M = 2,28$; $M = 2,2$, kolejno). Z kolei dla osób, które wróciły do Polski, stosunkowo ważniejszym powodem wyjazdu była chęć współpracy z konkretnym ekspertem z zagranicy – ich ocena ($M = 1,9$) była wyraźnie wyższa niż w pozostałych podgrupach (niewracający: $M = 1,3$; planujący powrót: $M = 1,37$; $F[2,131] = 3,81$; $p < 0,05$).

Kobiety ($M = 2,46$) w porównaniu z mężczyznami ($M = 1,94$) za istotniejszy powód wyjazdu uznały lepszy dostęp do infrastruktury badawczej ($F[1,123] = 9,86$; $p < 0,01$) oraz lepsze możliwości finansowania badań za granicą (kobiety: $M = 2,39$; mężczyźni: $M = 2,08$; $F[1,123] = 4,17$; $p < 0,05$).

Osoby, które wyjechały po uzyskaniu tytułu doktora, za ważniejszy niż pozostałe grupy powód wyjazdu uznały możliwość pracy z konkretnym, kluczowym ekspertem – ich ocena tego czynnika ($M = 2,06$) była istotnie wyższa niż ocena pozostałych grup (wszystkie średnie $< 1,37$) badanych ($F[4,128] = 3,25$; $p < 0,05$). Osoby, które wyjechały przed doktoratem bądź w jego trakcie jako istotniejszy w porównaniu z pozostałymi grupami powód wyjazdu wskazały niesatysfakcjonujące zarobki w Polsce ($F[4,128] = 3,35$; $p < 0,05$). Dla osób, które opuściły Polskę w czasie studiów magisterskich ($M = 2,76$, 1. miejsce w rankingu tej podgrupy) najważniejszym powodem był lepszy dostęp do infrastruktury badawczej (pozostałe średnie $< 2,31$; $F[4,128] = 4,74$; $p < 0,01$). Co ciekawe, osoby, które wyjechały po uzyskaniu stopnia doktora ($M = 1,85$) bądź przed rozpoczęciem studiów magisterskich ($M = 1,92$), za stosunkowo mało istotny powód wyjazdu uznały lepsze możliwości finansowania badań za granicą (pozostałe średnie $> 2,38$; $F[4,128] = 3,42$; $p < 0,05$).

POWODY POZOSTAWANIA ZA GRANICĄ

Zdaniem ankietowanych najważniejszym powodem, który powstrzymał bądź nadal powstrzymuje przed powrotem do Polski, jest niejasny proces rekrutacji na stanowiska akademickie w Polsce ($M = 2,17$; szczegółowe wyniki – zob. tab. 3). Przeszkoda ta była szczególnie istotna dla reprezentantów i reprezentantek nauk humanistycznych ($M = 2,59$; NZ: $M = 2,06$; ST: $M = 2,04$; $F[2,125] = 3,47$; $p < 0,05$).

Za równie istotną przeszkodę uznano małą liczbę dostępnych na polskich uczelniach ofert pracy zgodnych z kompetencjami osób badanych ($M = 2,15$). Przeszkoda ta była wyraźnie istotniejsza dla kobiet ($M = 2,36$; mężczyźni: $M = 1,95$; $F[1,123] = 5,3$; $p < 0,05$).

W porównaniu z przedstawicielami nauk ścisłych ($M = 1,76$) i nauk o życiu ($M = 1,64$), przedstawiciele nauk humanistycznych ($M = 1,0$) najmniej obawiali się, że ich życie w Polsce będzie mniej wygodne niż za granicą ($F[2,125] = 5,22$; $p < 0,01$). Osoby, które wyjechały w czasie studiów doktoranckich ($M = 2,6$) bądź przed rozpoczęciem magisterskich ($M = 2,62$), za najważniejszy i istotniejszy niż pozostałe grupy powód uznały brak ofert pracy w Polsce adekwatnych do ich kompetencji, natomiast osoby, które wyjechały z Polski po uzyskaniu tytułu doktora ($M = 1,67$), uznały ten powód za najmniejszą przeszkodę w powrocie ($F[4,126] = 4,1$; $p < 0,01$). Dla nich stosunkowo mniej istotną przeszkodą w porównaniu z pozostałymi osobami był także niejasny proces rekrutacji na stanowiska akademickie w Polsce ($M = 1,73$; pozostałe średnie $> 2,25$; $F[4,126] = 2,69$; $p < 0,05$). Osoby, które opuściły Polskę w czasie studiów magisterskich, za istotniejszą przeszkodę ($M = 2,24$) w porównaniu z pozostałymi grupami (wszystkie średnie $< 1,66$) uznały obawę przed obniżeniem się standardu życia po powrocie do kraju ($F[4,126] = 3,26$, $p < 0,05$).

POWODY POWROTU

Głównym czynnikiem, który wpłynął (wpłynąłby)¹¹ na decyzję o powrocie do Polski była (byłaby) możliwość uzyskania funduszy na badania ($M = 1,94$; szczegółowe wyniki – zob. tab. 4), w tym uzyskanie konkretnej, satysfakcjonującej oferty pracy ($M = 2,08$) albo grantu na badania w Polsce ($M = 1,93$). Za równie istotny powód uznano możliwość codziennego kontaktu z bliskimi i rodziną w Polsce ($M = 1,93$), przy czym powód ten był najmniej ważny dla osób, które nie planują powrotu do kraju ($M = 1,75$), za najistotniejszy uznały go za to osoby, które jeszcze nie wróciły, ale planują to zrobić w najbliższym czasie ($M = 2,32$; $F[2,127] = 2,63$, $p = 0,076$). Osoby, które nie planują powrotu, mają ze wszystkich trzech grup najmniej negatywne nastawienie do spędzenia całego życia za granicą ($M = 0,85$; osoby, które wróciły: $M = 1,67$; planujące powrót: $M = 1,95$; $F[2,127] = 11,37$, $p < 0,01$), a czynniki, które najbardziej skłoniłyby je do powrotu, mają głównie charakter finansowy. Naukowcy, którzy planują powrót, jako istotną motywację wymieniają chęć budowania i rozwijania środowiska naukowego w Polsce ($M = 2,16$; pozostałe średnie $< 1,78$). Osoby planujące powrót bardziej niż pozostałe chcą wrócić do swojego dawnego środowiska pracy ($M = 0,89$; pozostałe średnie $< 0,47$), jak również za stosunkowo bardziej istotny powód podjęcia decyzji o powrocie uznały trudności związane z adaptacją do życia za granicą ($M = 0,79$; pozostałe średnie $< 0,5$).

Brak możliwości uzyskania stałego zatrudnienia w Polsce okazał się najmniejszą przeszkodą dla przedstawicieli nauk o życiu ($M = 0,54$) – w porównaniu z humanistami ($M = 1,26$) oraz przedstawicieli nauk ścisłych i technicznych ($M = 0,98$; $F[2,125] = 5,35$; $p < 0,01$).

Dla kobiet ($M = 2,31$) uzyskanie satysfakcjonującej propozycji pracy w Polsce było (byłoby) istotniejszym powodem powrotu do Polski (mężczyźni: $M = 1,91$; $F[1,123] = 4,49$; $p < 0,05$).

¹¹ W zależności od tego, czy dana osoba badana rzeczywiście wróciła do kraju.

Moment wyjazdu za granicę znacząco różnicował oceny istotności czynników wpływających na decyzję o powrocie do kraju (Λ Wilksa = 0,42; $F[72,423] = 1,44$; $p < 0,05$). Uzyskanie satysfakcjonującej propozycji pracy w Polsce było (byłoby) najistotniejsze dla osób, które opuściły kraj przed rozpoczęciem doktoratu (przed mgr: $M = 2,69$; podczas mgr: $M = 2,55$; pozostałe średnie $< 1,99$; $F[4,124] = 2,96$; $p < 0,05$). Dla osób, które wyjechały przed doktoratem ($M = 1,53$) bądź w jego trakcie ($M = 1,4$), możliwość uzyskania większej niezależności naukowej była (byłaby) mniej przekonująca (pozostałe średnie $> 1,99$; $F[4,124] = 3,07$; $p < 0,05$). Naukowcy, którzy wyjechali po uzyskaniu stopnia doktora ($M = 0,94$) w porównaniu z pozostałymi podgrupami (wszystkie średnie $< 0,6$) przy podejmowaniu decyzji o powrocie bardziej kierowaliby się chęcią powrotu do dawnego środowiska pracy ($F[4,124] = 4,63$; $p < 0,01$), choć ogólnie powód ten był uznany za mało ważny.

PODSUMOWANIE ANALIZ IŁOŚCIOWYCH

Podsumowując wyniki ilościowe dotyczące decyzji migracyjnych polskich naukowców, można zauważyć, że czynniki wpływające na te decyzje miały przede wszystkim charakter merytoryczny, a także finansowy, jednak związany nie z prywatnym życiem finansowym, ale z finansowaniem aktywności naukowej.

Wśród najważniejszych powodów wyjazdu za granicę była możliwość pracy w czołowym w dziedzinie ośrodkiem badawczym i możliwość współpracy z najwybitniejszymi ekspertami w dziedzinie oraz lepsze możliwości finansowania nauki za granicą i lepszy dostęp do infrastruktury badawczej. Czynniki związane z kulturą organizacyjną polskiego środowiska naukowego na tle innych czynników zostały ocenione jako średnio istotne, a czynniki związane z prywatnym życiem wyjeżdżających w zasadzie nie znalazły się wśród decydujących powodów. Wyjątkiem są osoby, które planują powrót do kraju i uznały wygodniejsze życie za granicą za najmniej istotny powód wyjazdu.

Najważniejszym powodem pozostawania za granicą (bądź niepodejmowania decyzji o powrocie do kraju) wśród osób badanych – szczególnie istotnym dla przedstawicieli nauk humanistycznych – jest niejasny proces rekrutacji na stanowiska akademickie w Polsce. Równie istotną (szczególnie dla kobiet) przeszkodą jest mała liczba zgodnych z ich kompetencjami ofert pracy dostępnych na polskich uczelniach. Zatem obawy przed powrotem związane są z przekonaniem o niemożliwości uzyskania odpowiedniego, pewnego zatrudnienia w Polsce. Jedynie badacze, którzy opuścili Polskę w czasie studiów magisterskich w większym stopniu niż inni obawiają się obniżenia standardu życia, co powstrzymuje ich przed powrotem do kraju.

Analogicznie do powodów pozostawania za granicą tym, co wpłynęło lub mogłoby wpłynąć na podjęcie decyzji o powrocie, jest uzyskanie konkretnej, satysfakcjonującej oferty pracy w Polsce. Alternatywą dla tego mogłoby być uzyskanie funduszy lub grantu na badania w Polsce, co umożliwiłoby realizację zamierzonej pracy badawczej. W odróżnieniu od przyczyn wyjazdu i pozostawania za granicą, wśród najistotniejszych powodów powrotu do kraju wskazywano również możliwość codziennego kontaktu z bliskimi – była ona najważniejsza dla osób, które jeszcze nie wróciły, ale planują powrót do Polski.

ANALIZA DANYCH JAKOŚCIOWYCH

W ankiecie poza pytaniami zamkniętymi z listą odpowiedzi do wyboru znajdowały się również uzupełniające pytania otwarte. Dane jakościowe uzyskane dzięki swobodnym wypowiedziom osób badanych w pytaniach otwartych w ankiecie zostały poddane analizie treści (Silverman 2008) w kontekście pytań badawczych, analizie frekwencji najczęściej powtarzających się w wypowiedziach motywów oraz poszukiwaniu i interpretacji tak zwanych case'ów, czyli szczególnie rozbudowanych, zaangażowanych lub niepowtarzalnych pojedynczych wypowiedzi. Mimo że wspomniane case'y – pojedyncze wypowiedzi naświetlające jakiś problem – mogą nie odzwierciedlać opinii i doświadczenia wszystkich lub nawet znacznej części mobilnych polskich naukowców, jednak dzięki szczegółowemu opisowi konkretnych sytuacji mogą dostarczać danych istotnych w kontekście celu badania, np. zwracać uwagę na szczególne trudności systemowe. Naszym zdaniem takie wypowiedzi dostarczają użytecznych informacji lub propozycji konkretnych pożądanych zmian. Dane jakościowe analizowane były niezależnie przez trzy badaczki, a następnie porównane i uzgodnione, a uzyskane wyniki poddano ewaluacji metodą sędziów kompetentnych.

Dziewięćdziesiąt osiem osób udzieliło odpowiedzi na pytania otwarte:

- Co skłoniło Panią/-a do wyjazdu z Polski?,
- Co zniechęca/-ło Panią/-a do powrotu do Polski?,
- Co skłoniło/-by Panią/-a do powrotu do Polski?,
- Jakie zmiany systemowe ułatwiłyby polskim naukowcom powrót do kraju w celu kontynuowania kariery naukowej w Polsce?

Treści wypowiedzi konsekwentnie grupowały się wokół trzech głównych motywów: finansów, rozbudowanego systemu biurokratycznego towarzyszącego pracy akademickiej w Polsce, nadmiernego obciążenia obowiązkami pozanaukowymi (administracyjnymi i dydaktycznymi) na polskich uczelniach. Ponieważ każdy z nich pojawiał się również wśród odpowiedzi do wyboru w pytaniach zamkniętych (które poprzedzały pytania otwarte), duża częstotliwość, z jaką respondenci powracali do ocenianych już wcześniej pod względem istotności motywów, może świadczyć o ich szczególnej istotności i uniwersalności.

Motyw finansowy pojawił się we wszystkich otwartych wypowiedziach: niesatysfakcjonujące zarobki były zarówno najważniejszym powodem wyjazdu, jak i najpoważniejszą przeszkodą powstrzymującą przed powrotem, jak wynika z odpowiedzi respondentów na pytania otwarte. Osoby badane twierdziły wprost lub sugerowały, że ważniejsza niż zmiany systemowe w polityce naukowej jest poprawa ogólnej sytuacji ekonomicznej w Polsce, a w rezultacie wzrost zarobków pracowników uczelni. Podkreślano również brak środków finansowych na prowadzenie badań, zakup sprzętu, na zatrudnienie pracowników technicznych i budowę zespołu.

Wiele osób badanych (36 respondentów) podkreślało również niezadowolenie z nadmiernej biurokracji na polskich uczelniach i obawę przed nią po ewentualnym powrocie do Polski. Badani odnosili się krytycznie także do takich cech polskiego środowiska akademickiego

jak silnie hierarchiczna struktura, niejasne procedury i kryteria awansu zawodowego, oceny dorobku naukowego i zatrudnienia oraz ogłaszania i rozstrzygnięcia konkursów na stanowiska naukowe. Wskazywano również niedostateczną współpracę polskich naukowców między sobą i zbyt rzadkie nawiązywanie współpracy z ośrodkami zagranicznymi.

Stosunkowo licznie (21 badanych) pojawiały się także uwagi dotyczące nadmiernego obciążenia obowiązkami pozanaukowymi (administracyjnymi i dydaktycznymi) na polskich uczelniach.

Ponawiane były głosy zwracające uwagę (i zarzucające to polskiego systemowi akademickiemu) na trudny okres przejściowy pomiędzy powrotem a rozpoczęciem pełnowymiarowej pracy badawczej w Polsce. Okres ten wydaje się problematyczny z uwagi na kilka powodów. Po pierwsze, osoby powracające często muszą powtórnie zaadaptować się do funkcjonowania w polskiej rzeczywistości: do realiów kulturowych, systemu opieki zdrowotnej, systemu podatkowego, organizacji pracy i wymagań administracyjnych na polskiej uczelni. Zdaniem respondentów i respondentek na polskich uczelniach zdecydowanie brakuje przepływu informacji i aktywnej pomocy w przystosowaniu się do nowych warunków. Po drugie, zwracano uwagę na potrzebę gwarancji, że powracająca osoba będzie miała szansę na otrzymanie „przejściowego” finansowania przed przyznaniem grantu na badania. Respondentki i respondenci podkreślali, że dla polskich uczelni interesujący jest tylko okres realizacji grantu przez naukowca, ale nawet wówczas nie jest to zainteresowanie merytoryczne, a raczej skupione na finansowym zysku dla uczelni i przestrzeganiu procedur administracyjnych. Wskazywano też w tym kontekście potrzebę finansowej stabilności na czas niezbędny do zaplanowania badań i przygotowania wniosku grantowego przez naukowca powracającego do Polski. Podkreślano również, że istotną pomocą byłoby zmniejszenie obciążeń dydaktycznych na okres tuż po powrocie.

Wśród dodatkowych przyczyn wyjazdu w wielu odpowiedziach pojawiał się ponadto motyw rozwoju osobistego, chęci zdobywania doświadczeń związanych z mieszkaniem za granicą i obcowaniem z nową kulturą, a także sprawdzenia swoich kompetencji zawodowych w międzynarodowym i obcojęzycznym środowisku. Osoby badane wyrażały również niechęć wobec „mentalności” polskiego społeczeństwa, a w odpowiedzi na pytanie o powody, które mogłyby ich skłonić do powrotu, niektórzy respondenci zaznaczali również, że na tyle dobrze funkcjonują w zagranicznym kontekście kulturowym i społecznym, że nie wyobrażają już sobie powrotu do Polski.

Niektóre, bardziej złożone wypowiedzi uczestników badania dotyczą bardzo specyficznych trudności, a w konsekwencji potrzeb specyficznych rozwiązań ułatwiających powrót z zagranicy.

[...] jasny przekaz od polskiego środowiska naukowego, że „powrotnicy” w ogóle są mile widziani (Może ci, którzy zostali, wcale nie życzą sobie naszego powrotu? W końcu ubiegaliśmy się o „ich” posady).

Badana – nie jako jedyna spośród uczestników naszego badania – wyraża obawę przed możliwym złym przyjęciem przyjeżdżających z zagranicy polskich naukowców, którzy konkurowaliby o te same ograniczone zasoby, w tym także miejsca pracy z kolegami i współpracownikami, których zastaliby na miejscu.

Aktywna pomoc organizacyjna po powrocie: po 10 latach emigracji byłabym w Polsce jak cudzoziemka. Nie wiem, jakie są niezbędne do załatwienia formalności, w życiu nie byłam w ZUS-ie, dwa razy w życiu wypełniałam polskie zeznanie podatkowe i pamiętam, że było bardzo zawile. Adaptowałam się organizacyjnie w dwóch krajach (Szwecja, a potem Norwegia), ale o ile się orientuję, polski system jest o wiele mniej przyjazny. Po powrocie musiałabym dostać przynajmniej listę spraw do załatwienia, a najlepiej jeszcze poradę od zorientowanej osoby, w razie trudności (wiem z doświadczenia, że takowe zazwyczaj się pojawiają). Aktywna pomoc przy readaptacji kulturowej: zawsze byłam „inna”, nie bardzo odnajdywałam się w polskim społeczeństwie, między innymi dlatego wyjechałam. Po 10 latach w Skandynawii polska mentalność jest dla mnie jeszcze bardziej obca. Przydałby mi się chociaż jakiś poradnik kulturowy.

Respondentka zwraca uwagę na potrzebę proaktywnego wsparcia, głównie przez inicjowanie przekazywania informacji przez „stronę polską” oraz aktywne udzielenie rad i pomocy w dopełnieniu wszelkich procedur administracyjnych wymaganych w Polsce, zarówno na uczelni, jak i poza nią. Powrót do Polski po latach byłby dla niej przyjazdem do kraju, w którym panują obce zwyczaje i procedury administracyjne – co więcej, znane z tego, że są bardziej skomplikowane niż te w Skandynawii, gdzie mieszka badana. Proces adaptacji kulturowej, o którym wspomina jako o trudności wymagającej zewnętrznego wsparcia („poradnika kulturowego”), jest również procesem adaptacji do procedur administracyjnych obecnych w różnych wymiarach życia zawodowego i osobistego. Możliwym rozwiązaniem takiej trudności byłoby zapewnienie stałego, skutecznego, inicjowanego przez uczelnię (a nie oferowanego na prośbę przyjeżdżającego, który musiałby wiedzieć, kogo i o co ma pytać, a tego zwykle nie wie), wsparcia informacyjnego w zakresie wszelkich organizacyjnych i administracyjnych obowiązków związanych z życiem i pracą w Polsce.

Wsparcie informacyjne i administracyjne byłoby ułatwieniem nie tylko w kwestiach ogólnego radzenia sobie w Polsce, ale również w konkretnej sytuacji ubiegania się o granty na badania naukowe. Konkretnie rozwiązanie, istniejące w „zagranicznych instytucjach” jest proponowane przez innego badanego:

Ponadto instytucjonalne wsparcie procesu występowania o granty. Pomoc przy wypełnieniu wszystkich niezbędnych formalności. W zagranicznych instytucjach są pracownicy administracyjni, którzy pomagają w przygotowaniu wniosków grantowych, a nawet wyszukują granty w oparciu o dostarczone przez pracownika dokumenty. Ponadto, kiedy wniosek jest gotowy, to administracja zapewnia wszystkie niezbędne podpisy. W Polsce objam się między biurem dziekana, kierownika zakładu i księgowością w pościgu za niezbędnymi podpisami. Same wnioski grantowe też są przeładowane ilością streszczeń i opisów, które należy przygotować.

Powodem, dla którego badany proponuje takie rozwiązanie, jest nie tylko potrzeba wsparcia w zrozumieniu polskich procedur uzyskiwania grantów, ale również obawa przed nadmiernym obciążeniem zajęciami pozamerytorycznymi, kiedy wszystkie organizacyjne, proceduralne i administracyjne obowiązki związane ze składaniem i realizowaniem wniosków grantowych spoczywałyby na badaczu.

Obawa przed nadmiernym obciążeniem obowiązkami pozanaukowymi (dydaktycznymi, zadaniami administracyjnymi, a także tak zwaną biurokracją, czyli koniecznością wypełniania samodzielnie wielu procedur przy organizacji pracy) była widoczna w zasadzie we wszystkich

wypowiedziach uczestników badania. Dlatego często postulowano czasowe lub długotrwałe zwolnienie przyjeżdżającego do Polski z zagranicy naukowca z obciążeń charakterystycznych dla pracy na polskiej uczelni i zrekompensowanie mu braków, które pojawiłyby się w porównaniu z poprzednią pracą za granicą. Na przykład w poniższych wypowiedziach:

Przygotowanie „pakietów”, w których skład wchodziłoby dobre wynagrodzenie, przestrzeń do pracy, konkretne wsparcie instytucji, małe obciążenie dydaktyczne. Tak, by naukowiec wiedział, na czym stoi i w jakich warunkach będzie zakładał grupę. Teraz to dżungla, do której i tak nie ma po co wchodzić (niskie zarobki).

[...] stworzenie atrakcyjnych warunków (np. zapewnienie rocznego finansowania tzw. „startup” na czas przed uzyskaniem własnych grantów).

W ankiecie pojawia się kilka propozycji rozwiązań, które miałyby umożliwić przyjeżdżanie naukowców z zagranicy do Polski – zarówno tych o polskim, jak i niepolskim pochodzeniu. Jest to związane z postulatem „umiędzynarodowienia” polskich uczelni. Polskie uczelnie, zdaniem badanych, powinny być bardziej międzynarodowe, co odnosi się zarówno do prowadzenia badań na wysokim, „światowym” poziomie, jak również do rzeczywistej obecności większej liczby osób innych narodowości w polskiej nauce. Jedną z propozycji jest

head-hunting, bardziej agresywne wyszukiwanie ludzi, którzy są tuż poniżej kilku procent najlepszych uczonych na Zachodzie, ale trudno byłoby im znaleźć pracę tamże, podczas gdy w Polsce mogą bardzo wiele zdziałać.

Podobne rozwiązanie zaproponowano w jednym z wywiadów, które na wstępnym etapie badania posłużyły jako baza do skonstruowania ankiety. Rozmówca zwrócił uwagę na sytuację badaczy (nie tylko polskich), którzy wyjechali na postdoca na najlepsze światowe uczelnie, nie zawsze zdając sobie sprawę z panujących tam realiów zatrudnienia. Jego zdaniem badacz kończący postdoca w takim miejscu zwykle nie ma szans na dalsze zatrudnienie. Czasem może starać się o kolejne stanowisko postdoca na innym uniwersytecie o podobnym poziomie, jednak, jak podkreślał badany, najczęściej nie kończy się to późniejszym stałym zatrudnieniem w tej samej placówce ze względu na niepisane zasady funkcjonowania najlepszych światowych uniwersytetów. Co więcej, kontynuowanie takiej strategii może się okazać nietrafionym wyborem, ponieważ, zgodnie ze wspomnianymi zwyczajami, drugi, a tym bardziej trzeci postdoc w karierze naukowca sprawia, że jej lub jego szanse na zatrudnienie w instytucjach o wysokiej renomie znacznie maleją. Wynika to z opinii, że osoba zbyt długo pracująca w cudzych projektach badawczych nie ma szansy przez ten czas wypracować własnej pozycji i oryginalnego dorobku, w związku z czym staje się mniej atrakcyjnym/-ą kandydatem/-ką na stanowiska na prestiżowych uczelniach. Wobec tego dobrym rozwiązaniem byłoby zachęcanie do powrotu polskich (być może nie tylko) naukowców, którzy ukończyli postdoca (pierwszego lub drugiego) na najlepszych światowych uczelniach, ale nie mają szans dalszego na nich zatrudnienia. To uchroniłoby ich przed „wylądowaniem” na zagranicznych uczelniach o znacznie gorszym statusie, a polskim uczelniom zapewniłoby dobrze wykształconych naukowców.

Innym sposobem na umiędzynarodowienie polskich uczelni zaproponowanym przez jednego z uczestników badania jest „zwiększenie udziału zagranicznych uczonych w polskich

jednostkach na przykład dzięki grantom otwartym dla wszystkich narodowości”, w której to wypowiedzi badany rozpoznaje jedną z przyczyn braku możliwości normalnego, samodzielnego funkcjonowania osób obcej narodowości na polskich uczelniach.

Trudność z powrotem z naukowej emigracji ze Stanów Zjednoczonych, jak pisze inny badany, jest spowodowana sposobem rozumienia „młodego naukowca” w programach grantowych przeznaczonych między innymi na budowanie własnego zespołu badawczego: „Zniesienie definicji młodego naukowca jako osoby do 35 roku życia. Praktycznie wyklucza ona osoby robiące doktorat w USA, gdzie doktorat zazwyczaj kończy się po trzydziestce. Zamiast tego proponowałbym mierzenie tego czasu w latach od ukończenia doktoratu”.

Innym rozwiązaniem związanym z systemem grantowym w Polsce, które likwidowałoby barierę powstrzymującą przed powrotem do kraju, byłyby, zdaniem jednej z badanych osób „likwidacja limitów stawek wynagrodzeń w grantach”. W wielu wypowiedziach uznawano „granty dla powracających (typu FNP)” za ważną zachętę do powrotu do kraju i sugerowano, że powinno być ich więcej (lub powinny być wyższe). Jednak niektórzy badani zwracali uwagę na fakt, że przed powrotem powstrzymać może „niepewność losu” (zatrudnienia i zarobku) w dłuższym niż okres grantu powrotowego czasie. Dlatego proponowali „jasne reguły, co dzieje się po grantie »na powrót«” oraz „gwarancję podtrzymania pewnego poziomu zarobków w perspektywie dłuższej niż czas trwania grantu »dla powracających«, a także „możliwość planowania kariery naukowej w perspektywie dłuższej niż najbliższe 2–4 lata po powrocie”.

Jeśli przyrzeć się bardziej ogólnie motywom pojawiającym się w wypowiedziach osób badanych, da się zauważyć zgłaszaną potrzebę „zagospodarowania” i wsparcia (a także po prostu zainteresowania) w różnych „okresach przejściowych”, w których zarobki i możliwość pracy są niepewne (chodzi o czas między powrotem a złożeniem wniosku grantowego, czas oczekiwania na wyniki konkursu lub na środki po wygranym konkursie grantowym, okresy przerwy między projektami oraz czas po zakończeniu projektu grantowego, zanim zacznie się kolejny). Formułując to w bardziej potoczny sposób, ale wyrażający to, o co, jak się zdaje, chodzi badanym – dla polskich uczelni badacz w okresie jeszcze bez grantu lub już bez grantu „nie istnieje”, istnieje tylko w okresie otrzymywania finansowania z grantu i to istnieje wyłącznie w sensie administracyjnym jako projekt oddający część środków uczelni i będący podmiotem obsługiwany administracyjnie (a jak wynika z wcześniejszych części niniejszego raportu, na administrację narzekano w ponad jednej trzeciej wszystkich otwartych wypowiedzi).

Badani wskazywali w wyraźny sposób na potrzebę ciągłości i stabilności otrzymywania zarobków i możliwości prowadzenia pracy badawczej. Jeden z badanych zwracał również uwagę na niejasność przepisów dotyczących regulacji podatkowych w zakresie grantów mobilnościowych. Jako propozycję rozwiązania tej kwestii zaproponował:

Decret nowego prezydenta zdejmujący konieczność zapłacenia podatku od stypendium Mobilność Plus... Dowiedziałem się o tym, kiedy już się kończyło stypendium – gdybym wiedział, to bym w ogóle nie wyjeżdżał... I tak boję się wrócić, bo w Polsce nigdy nie zarobię na ten podatek, a w kraju X¹² może się to uda... [...] Postawa polskiego rządu w stosunku do naukowców na każdym kroku odbiega od światowych standardów, dlatego nie chce się tu wracać...

¹² W niniejszym cytacie usunięto dane umożliwiający identyfikację respondenta.

Na zakończenie warto zacytować fragment rozbudowanej i zaangażowanej wypowiedzi jednego z badanych:

Nie słyszałem o żadnej organizacji (być może istnieje), która pomagałaby w przygotowaniu naukowca do powrotu oraz we wsparciu zarówno merytorycznym, jak i mentalnym. Mój powrót to tylko i wyłącznie moja zasługa, od początku do końca. [...] jeśli komuś bardzo zależy na zmianie życia, powrocie do Polski, to tego dokona. Mam wrażenie, że gorsze natomiast może okazać się, jeśli taka osoba nie znajdzie wsparcia lub otrzyma je tylko na chwilę, to może wyjechać i już nigdy nie wrócić. Takie myśli przychodzą mi czasami do głowy. Jednak miłość do Polski jest silniejsza.

OMÓWIENIE WYNIKÓW

Najważniejsze wyniki przeprowadzonego badania okazały się spójne z danymi dotyczącymi migracji naukowców na świecie. Jak podaje czasopismo „Nature” (Van Noorden 2012), cytując wyniki ankiety GlobSci, migrujący naukowcy jednogłośnie uznają większe szanse na lepszą karierę naukową i możliwość pracy w zespole badawczym na doskonałym poziomie za najważniejsze motywacje do wyjazdu za granicę. Jakość życia i inne osobiste przyczyny, podobnie jak w naszych badaniach, znalazły się na niższych miejscach tej listy. Natomiast osoby, które wyjechały i następnie wróciły do kraju pochodzenia, wciąż zbieżnie z wynikami naszej ankiety, uznają powody osobiste i rodzinne za najważniejsze. Ekonomiści zwracają uwagę na to, że badacze wybierają bogatsze kraje na miejsce migracji, ale, jak podkreśla „Nature”, to nie produkt krajowy brutto i w konsekwencji wyższe płace są głównym czynnikiem przyciągającym naukowców z zagranicy, ale wynikający z bogactwa kraju wysoki poziom infrastruktury naukowo-badawczej i możliwości rozwoju naukowego. Ta konstatacja wydaje się również spójna z naszym spostrzeżeniem, że polskich badaczy do emigracji motywuje głównie czynnik finansowy, ale związany z rozwojem naukowym, a nie prywatnym życiem.

Infrastrukturę naukowo-badawczą i technologiczną w Polsce należy obecnie uznać za rozwijającą się, co z kolei ma wpływ na charakterystykę mobilności polskich naukowców. Wyniki naszego badania są zbieżne z rezultatami badań M. Fontes (2008), która analizowała postawy związane z powrotem do kraju biotechnologów pochodzących z Portugalii i pracujących za granicą. Podobne do deklarowanych przez Polaków okazały się powody wyjazdu i rozterki wokół powrotu (Fontes nazywa je „dylematem powrotu”). Zważywszy, że Polska i Portugalia znajdują się na zbliżonych miejscach na liście krajów świata według indeksu HDI¹³, można założyć istnienie pewnych podobieństw polskiego i portugalskiego poziomu rozwoju gospodarczego. Być może pewne cechy mobilności naukowców w obu krajach, specyficzne motywacje i rozterki są wynikiem bardziej ogólnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego.

Polscy naukowcy wyjeżdżają z kraju głównie ze względu na możliwość uprawiania nauki za granicą na wyższym poziomie (czołowe ośrodki naukowe, najlepsi eksperci, lepsze możliwości finansowania badań i lepsza infrastruktura naukowo-badawcza). Warto zauważyć, że

¹³ Zob. hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi-table.

odmienne są motywy emigrujących badaczy z zakresu dyscyplin humanistycznych: dla nich najważniejsza podczas podejmowania decyzji o wyjeździe była chęć uniknięcia problemów wynikających z wadliwego funkcjonowania polskich instytucji naukowo-badawczych (między innymi niejasne kryteria rozstrzygania konkursów na stanowiska akademickie, niska kultura pracy i organizacji naukowych w Polsce). Przyczyny niezadowolenia wśród naukowców z dziedzin humanistycznych mogą być dwojakie: z jednej strony w tych dyscyplinach ze względu na ich przedmiot mamy do czynienia ze swobodniejszymi, a przez to bardziej arbitralnymi sposobami oceny dorobku. Z drugiej strony trudności w stworzeniu obiektywnych wskaźników oceny dorobku mogą być pożywką dla faktycznych nieprawidłowości.

Zwróćmy uwagę na powody wyjazdu osób, które po kilku latach pobytu za granicą wróciły do kraju: wyjechały one w celu nawiązania współpracy z konkretnym ekspertem i, jak można przypuszczać, po osiągnięciu tego celu wróciły do Polski. Naszym zdaniem wspieranie takiej formy wyjazdu, która umożliwi zdobycie kompetencji i zbudowanie sieci kontaktów bez zrywania związku z polskimi instytucjami, może sprzyjać polityce nastawionej na zachęcanie do powrotu i kontynuowania pracy naukowej w Polsce.

Wspólne wszystkim przeżywającym dylemat powrotu mobilnym naukowcom są potrzeby: stabilności oraz wsparcia w sytuacji powrotu, który jest poważną zmianą w życiu naukowym i osobistym. Brak stabilności wiąże się nie tylko ze zmianami w osobistym życiu naukowca, ale także z cechami polskiego środowiska naukowego, wśród których najsilniej powstrzymuje przed powrotem brak informacji i wystarczającej transparentności procesów rekrutacji na stanowiska akademickie w Polsce. Nie dziwi więc, że czynnikiem, który najsilniej wpłynąłby na podjęcie decyzji o powrocie, byłoby przekroczenie tego ograniczenia, czyli możliwość uzyskania funduszy na badania, w tym uzyskanie konkretnej, satysfakcjonującej oferty pracy albo grantu na badania w Polsce. Umożliwiłoby to równocześnie skuteczny transfer wiedzy i umiejętności nabytych za granicą. Badania wskazują bowiem, że transfer ten jest ograniczony lub w ogóle nie następuje, w sytuacji gdy powracający naukowiec jest zmuszony pracować w warunkach, które ograniczają jego efektywność w pracy badawczej lub ją uniemożliwiają (Ackers i Bryony 2008).

Z postulatów systemowych, zaproponowanych przez respondentów i respondentki, kluczowe wydają się propozycje będące odpowiedzią na poczucie braku stabilności i niepewność związaną z powrotem. Ciekawym pomysłem jest stworzenie w ramach instytucji naukowych jednostek, które wspierałyby powracających naukowców przez ułatwianie im adaptacji psychologicznej i organizacyjnej, a także udzielałyby wielowymiarowego wsparcia informacyjnego. Ważną cechą takiego wsparcia powinien być jego proaktywny charakter: jednostka miałaby wychodzić do naukowca z inicjatywą wsparcia oraz konkretnymi informacjami i propozycjami (na przykład jednostka miałaby dostęp do bazy konkursów grantowych, konkursów na stanowiska itd.). Wydaje się, że tego rodzaju wsparcie mogłoby pomóc polskim naukowcom nie wpadać w tak zwaną pułapkę pętli migracyjnej, a więc zapobiec sytuacji, w której po powrocie do Polski osoby ponownie emigrują (Iglicka 2010). Jest to przeważająca strategia migrantów powrotnych biorących udział w prowadzonych przez Iglicką (2010) badaniach, która z politycznego punktu widzenia wspierania powrotu polskich naukowców jest szczególnie problematyczna: z „pętlą migracyjną” wiążą się istotne koszty (w tym psychologiczne) dla migrantów (Grzymała-Moszczyńska 2014), a powrót „na chwilę”, po którym następuje ponowny wyjazd, nie sprzyja wykorzystaniu naukowego potencjału powracającego badacza.

Z naszych badań wynika, że ponad połowa ankietowanych polskich naukowców na emigracji nie planuje powrotu do kraju. Być może rozwiązaniem tego problemu byłyby takie formy współpracy, które umożliwiłyby tym naukowcom kooperację z polskimi ośrodkami z zagranicy bez konieczności przyjazdu do kraju (na przykład wykorzystujące nowe technologie), a polskiemu ośrodkowi pozwoliłyby na czerpanie z wiedzy i doświadczeń badaczy przebywających za granicą.

OGRANICZENIA BADANIA

Badanie zjawiska mobilności naukowców wiąże się ze specyficznymi trudnościami, wśród których najistotniejsze są związane z doborem próby. Składają się na to trudności w określeniu populacji migrujących naukowców i w dotarciu do osób badanych (Fontes 2007). W niniejszym badaniu przyjęto, że migrujący naukowiec to osoba, która przebywała za granicą w celach naukowych nieprzerwanie przez przynajmniej dwa lata. Był to zabieg arbitralny, jednak kierujący uwagę na osoby stosunkowo długo przebywające na naukowej emigracji, czyli takie, które mogły zacząć rozważać powrót do Polski. W związku z trudnościami z dotarciem do osób badanych bazowano na istniejących sieciach kontaktów, takich jak listy mailingowe instytucji naukowych, ale także media społecznościowe, co z kolei sprawiło, że próba nie była losowa. Z drugiej strony stosowana przez nas „metoda kuli śnieżnej” jest przyjętą formą rekrutacji osób badanych, gdy z racji typu problemu badawczego dobór próby jest celowy, a grupa badawcza jest stosunkowo ograniczona i tworzy strukturę sieci powiązań.

Podsumowując, doświadczenia migracyjne, mimo że często stanowią duże wyzwanie, szczególnie dla naukowców niosą ze sobą ogromny potencjał rozwojowy (Adler 1975). Tym ważniejsze wydaje się udzielanie skutecznego wsparcia powracającym naukowcom. W przypadku udanej readaptacji mogą stać się inicjatorami zmian w polskim środowisku naukowym, działając na rzecz podniesienia jakości prowadzonych badań i kultury organizacji w instytucjach naukowych.

BIBLIOGRAFIA

- Ackers, Louis i Gill Bryony. 2008. *Moving People and Knowledge. Scientific Mobility in an Enlarging European Union*, Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Ackers, Louis. 2005. *Moving people and knowledge: scientific mobility in the European Union*, „International Migration” 43: 99–131.
- Adler, Peter. 1975. *The transitional experience: An alternative view of culture shock*, „Journal of Humanistic Psychology” 15: 13–23.
- Baruffaldi, Stefano i Paolo Landoni. 2013. *Return mobility and scientific productivity of researchers working abroad: the role of home country linkages*, „Research Policy” 41: 1655–1665.
- Defazio, Daniela, Andy Lockett i Mike Wright. 2009. *Funding incentives, collaborative dynamics and scientific productivity: evidence from the EU framework program*, „Research Policy” 38: 293–305.

- Edler, Jakob, Heide Fier i Christoph Grimpe. 2011. *International scientist mobility and the locus of knowledge and technology transfer*, „Research Policy” 40: 791–805.
- Edler, Jakob. 2007. *Internationalisierung der Deutschen Forschungs- und Wissenschaftslandschaft*, Stuttgart: Fraunhofer IRB Verlag.
- Fontes Margarida, Pedro Videira i Teresa Calapez. 2012. *The Impact of Long-term Scientific Mobility on the Creation of Persistent Knowledge Networks*, „Mobilities” 8, 3: 1–26.
- Fontes, Margarida. 2007. *Scientific Mobility Policies: How Portuguese Scientists Envisage the Return Home*, „Science and Public Policy” 34, 4: 284–298.
- Franzoni, Chiara, Giuseppe Scellato i Paula Stephan. 2012. *Foreign born scientists: mobility patterns for sixteen countries*, „Nature Biotechnology” 30, 12: 1250–1253.
- Furukawa, Takao, Nobuyuki Shirakawa i Kumi Okuwada. 2011. *Quantitative analysis of collaborative and mobility networks*, „Scientometrics” 87: 1–16.
- Grzymała-Moszczyńska, Joanna. 2014. *Psychologiczne aspekty powrotów z emigracji – przegląd teoretyczny*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 4, 40: 51–74.
- Hare, Denise. 1999. *‘Push’ versus ‘pull’ factors in migration outflows and returns: Determinants of migration status and spell duration among China’s rural population*, „The Journal of Development Studies” 35, 3: 45–72.
- Igami, Masatsura, Sadao Nagaoka i John P. Walsh. 2013. *Contributions of young scholars in team-based scientific research*, Tokio: Nihon-Keizai-Kenkyū-Sentā.
- Iglicka, Krystyna. 2010. *Powroty Polaków po 2004 roku. W pętli pułapki migracji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Iredale, Robyn i Fei Guo. 2001. *The transforming role of skilled and business returnees: Taiwan, China and Bangladesh*, Wollongong: University of Wollongong.
- Jonkers, Koen i Robert Tijssen. 2008. *Chinese researchers returning home: impacts of international mobility on research collaboration and scientific productivity*, „Scientometrics” 77: 309–333.
- Jonkers, Koen. 2010. *Mobility, Migration and the Chinese Scientific Research System*, Oxford: Routledge.
- Kale, Dinar, David Wield i Joanna Chataway. 2008. *Diffusion of knowledge through scientific migration in India*, „Science and Public Policy” 35: 417–430.
- Mucha, Janusz i Kamil Łuczaj. 2013. *Polska w świecie „krążących umysłów”. Ilościowa analiza struktury zatrudnienia zagranicznych uczonych*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 49, 1, 195: 25–43.
- Van Noorden, Richard. 2012. *Global mobility: Science on the move*, „Nature” 490: 326–329.
- Siegert, Andreas. 2011. *On Socialization, Patriotism and Trust: the Migration of Homeward-Bound Russian Academics*, „Nationalities Papers” 39, 6: 977–995.
- Silverman, David. 2008. *Interpretacja danych jakościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Velema, Thijs. A. 2012. *The contingent nature of brain drain and brain circulation: their foreign context and the impact of return scientists on the scientific community in their country of origin*, „Scientometrics” 93: 893–913.
- Wagner, Izabela. 2009. *Raport o mobilności stypendystów programu FNP KOLUMB i HOMING PLUS*, Warszawa: Fundacja na rzecz Nauki Polskiej.

- Wagner, Izabela. 2011. *Becoming Transnational Professional. Kariery i mobilność polskich elit naukowych*, Warszawa: Scholar.
- Woolley, Richard, Tim Turpin, Jane Marceau i Stephen Hill. 2008. *Mobility matters: research training and network building in science*, „Comparative Technology Transfer and Society” 6: 159–184.
- Xiang, Biao. 2008. *Ethnic Transnational Middle Classes in Formation: A Case Study of Indian Information Technology Professionals*, w: Ashwani Saith, M. Vijayabaskar i V. Gayathri (red.), *ICTs and Indian social change: diffusion, poverty, governance*, Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- Ynalvez, Marcus Antonius i Wesley Shrum. 2011. *Professional networks, scientific collaboration, and publication productivity in resource-constrained research institutions in a developing country*, „Research Policy” 40: 204–216.

RETURNS OF POLISH SCIENTISTS – RESEARCH REPORT

The report concerns motivations of Polish scientists to migrate. In the two-stage study (semi-structured interviews, computer-assisted web interview) we identified the most important factors motivating Polish scientists to leave the country, and stay abroad, or to return to Poland. In the analysis we take into account differences in motivations due to gender, scientific discipline, migration status (i.e. whether a participant returned to Poland, is going to return or not) and the stage of the career at which the participant left Poland. We revealed that the most important factors motivating to leave and stay abroad are bureaucratic and financial constraints in Polish academia, as well as overload with non-scientific duties on Polish universities. It appeared that getting a satisfying job offer in Poland or a research grant in Poland would convince Polish scientists the most to come back and continue scientific career in Poland. Additionally, the report presents system solutions potentially encouraging the Polish scientists to return to Poland.

Keywords: migrations, scientists' mobility, return mobility